

УДК 338.439.4

Л. Чернюк
Т. ПепаL. Chernyuk
T. Pepa**БАЗОВІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ПРОДОВОЛЬЧОГО КОМПЛЕКСУ РЕГІОНУ****BASIC FOUNDATIONS OF ORGANIZATIONAL-ECONOMIC MECHANISM OF THE FORMATION OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF FOOD SECTOR IN THE REGION**

В статті розкриті основи формування організаційно-економічного механізму забезпечення сталого розвитку і функціонування продовольчого комплексу країни та її регіонів, розглянута його сутність, функціональне призначення, склад та структура, визначена результативність реалізації.

Ключові слова: організаційно-економічний механізм, продовольчий комплекс, важелі, інструменти, сталий розвиток, продовольча безпека.

В статье раскрыты основы формирования организационно-экономического механизма обеспечения устойчивого развития и функционирования продовольственного комплекса страны и ее регионов, рассмотрена его сущность, функциональное назначение, состав и структура, определена результативность реализации.

Ключевые слова: организационно-экономический механизм, продовольственный комплекс, рычаги, инструменты, устойчивое развитие, продовольственная безопасность.

The article the basic factors of formation of the organizational-economic mechanism which provides sustainable development and operation of the food industry complex of the country and its regions are disclosed, its essence, operational purpose, content and structure are reviewed and the ways for efficient implementation are determined.

Keywords: organizational-economic mechanism, food industry complex, levers, tools, sustainable development, food security.

Вступ. Вирішення актуальних задач соціально-економічного розвитку країни та її регіонів можливе на основі глибокого, науково обґрунтованого визначення особливостей формування та функціонування міжгалузевих комплексів, зокрема продовольчого. В системі економічної діяльності країни продовольчий комплекс є одним із провідних міжгалузевих територіально-виробничих інтегрованих утворень, що формує масштабну систему, складну за структурою і територіальною організацією. Він відіграє винятково важливу роль в економіці, так як від рівня розвитку основних його сфер – сільськогосподарського виробництва, яке створює сировинну базу та є основною ланкою продовольчого комплексу (ПК), і переробної промисловості, а в сукупності їх збалансованого функціонування, залежить забезпечення потреб населення в продуктах харчування, а промисловості – в сировині, наряду з формуванням регіональних ринків продовольства.

Підприємства ПК переробляють основну частину рослинницької та тваринницької сировини, його продукція характеризується великим різноманіттям, але її виробництво не є стабільним з помітним зменшенням обсягів по окремих її видах, зокрема в переробній сфері. Такі негативні тенденції порушують стабільність виробництва продовольчих товарів, гальмують і знижують активність регіональних продовольчих ринків і потребують розробки та впровадження системи заходів, нових прогресивних та управлінських рішень, ринкових форм господарювання, удосконалення територіальної структури і просторової організації, забезпечення позитивних трансформаційних процесів.

Вивченість проблеми. Основні проблеми розвитку та діяльності продовольчого комплексу знайшли відображення в численних наукових працях вітчизняних вчених, зокрема в роботах П. П. Борщевського, М. П. Бутка, Б. М. Данилишина, Л. В. Дейнеко, С. І. Дорогунцова, А. Г. Мазура, В. І. Пили, О. В. Коломицевої, Т. М. Качали, Л. О. Петкової, П. Т. Саблука, Л. В. Страшинської, О. М. Шпичака, В. В. Юрчишина та інших. Достатньо глибокі розробки стосовно продовольчого комплексу стосуються як правило окремих його проблем і підсистем при недостатньому вивченні і комплексному дослідженні організаційно-економічного механізму сталого розвитку комплексу в напрямі

забезпечення продовольчої безпеки. Поза увагою залишаються загальні питання основ формування такого механізму та напрямів його реалізації в регіональному розрізі. Дана стаття має за мету дослідити цю незаповнену нішу.

Виклад основного матеріалу. В умовах трансформаційних змін, радикальної перебудови економіки країни відбувається переорієнтація засад соціально-економічного середовища функціонування основних структурних підрозділів, основ відтворювального процесу. Це зумовлює пошук нових підходів наукового обґрунтування та розробки оптимальних програм розвитку міжгалузевих комплексів, адаптації їх до умов ринкового середовища. Пріоритетним серед них є продовольчий комплекс, який займає ключові позиції в економіці країни за економічним і соціальним значенням, забезпечуючи продовольчу безпеку. Однак розвиток його основних сфер не характеризується стабілізацією ситуації і підвищенням віддачі, а наяву помітне зменшення обсягів основного виробництва, розбалансування функціональної та територіальної структури. Сучасна структура ПК країни далека від досконалості і характеризується різким розбалансуванням, невідповідністю сировинної та переробної сфери, значним відставанням матеріально-технічного забезпечення, що створює дефіцит продовольства.

Основним підґрунтям удосконалення розвитку та територіальної організації ПК в умовах трансформації економіки є розробка і впровадження економічно-організаційного механізму формування та функціонування комплексу, основних засад економічної та фінансової політики з врахуванням тактичних і стратегічних завдань соціально-економічного розвитку країни. Важливим в цьому плані є впровадження комплексу заходів по узгодженню діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування, окремих суб'єктів господарської діяльності щодо формування та удосконалення галузево-функціональної та територіальної структури комплексу, зміцнення просторового каркасу території, стабілізації та подальшого зростання на основі дієвих методів відповідного механізму, які повинні базуватись на системі процесів організаційно-економічного, управлінського та правового характеру.

Організаційно-економічний механізм трансформаційного розвитку ПК включає систему взаємозалежних важелів, методів, заходів, інструментів, функцій управління, організаційних структур впливу управлінсько-виконавчих органів на відтворювальні процеси в країні та її продовольчих регіональних системах. Механізм удосконалення розвитку ПК являє собою сукупність цілеспрямованих дій, які забезпечують досягнення і оптимізацію взаємозв'язків між його елементами як єдиного цілого, що складається з відносно відособлених процесів використання, відтворювання складових його елементів з метою реалізацію програми задоволення потреб суспільного виробництва і населення в продовольчих товарах та послугах при раціональному використанні і збереженні ресурсного потенціалу.

Домінуючу роль в розвитку основних складових ПК на основі використання їх ресурсної бази відіграє система заходів регулювання, формування та використання сукупного потенціалу комплексу за допомогою управлінсько-організаційних, фінансово-економічних, техніко-технологічних та законодавчих важелів, кожний із яких має свої особливості і є складовою частиною загального організаційно-економічного механізму забезпечення сталого розвитку комплексу (рис. 1).

Під організаційно-економічними важелями розвитку та функціонування слід розуміти взаємозалежну сукупність засобів, за допомогою яких досягаються пріоритетні цілі функціонування основних його сфер, закріплення результатів кожного циклу відтворення, забезпечення ефективного взаємозв'язку між продовольчими ринками та ринками інфраструктури територій, відтворення якості внутрішніх і зовнішніх зв'язків елементів продовольчої системи.

Формування системи важелів організаційно-економічного механізму розвитку ПК має ґрунтуватись на цілому ряді закономірностей, в яких проявляються закони суспільного розвитку, що діють об'єктивно, і зокрема: найбільш ефективний розвиток і розміщення продуктивних сил; комплексний розвиток і розміщення продуктивних сил; територіальний поділ праці; територіальна концентрація виробництва; відповідність попиту і пропозиції; структурна стійкість економічного простору як цілісного утворення; принципова множина (альтернативність) шляхів розвитку регіональних продовольчих систем; сталий розвиток; динамічність розвитку; соціальна спрямованість. Вартим уваги є врахування закономірностей глобалізації та регіоналізації, які останнім часом набувають прискорення. Орієнтація на них дозволяє оптимізувати потоки та взаємовідносини у структурах продовольчого характеру, удосконалювати територіальну структуру і організацію регіональних продовольчих комплексів, формувати та раціоналізувати ринки продовольства.

Рис. 1. Основні важелі організаційно-економічного розвитку продовольчого комплексу країни

Реалізація закономірностей потребує розробки певних правил їх застосування, так званих принципів, що являють собою стисло викладені науково обґрунтовані положення, керівні ідеї, правила господарювання, цілеспрямовану дію, якою мають керуватися суб'єкти економічної діяльності в своєму розвитку. Обґрунтування системи принципів в певній сфері діяльності залежить від поставлених задач, її специфіки та особливостей, загального курсу соціально-економічної політики. Розвиток ПК, формування його організаційно-економічного механізму сталого функціонування має враховувати і базуватись як на принципах загальноекономічного, так і специфічного характеру. Серед принципів загальноекономічного характеру варто вказати наступні: принципи науковості, комплексності, системності, збалансованості, пропорційності, ефективності, сталості, адаптивності, оптимальності, соціальної орієнтації; а серед принципів специфічного характеру – функціональної інтеграції, продовольчої безпеки, ресурсозбереження, мобільності, доцільності, плановірності, відкритості, задоволення попиту, ритмічності, неперервності.

В системі інструментарію механізму розвитку ПК домінують важелі економічного, техніко-технологічного, організаційного, управлінського, законодавчого, соціального характеру.

До важелів економічного характеру варто віднести заходи по підвищенню активності трансформаційних процесів, функціонально-галузевої структурної перебудову ПК, створення нового високо-ефективного виробництва, розширення асортиментного набору та підвищення якості продовольчих товарів. Ці заходи тісно пов'язані з оптимізацією інвестиційно-інноваційної діяльності, формуванням сприятливого інвестиційного середовища та конкурентних переваг комплексу з метою подальшого прогресивного підйому. Важливим є і активізація зовнішньоекономічної діяльності, підвищення дієвості експортно-імпортних операцій, входження до міжрегіональних та міжнародних організацій і формувань, посилення всіх видів міжрегіонального та транскордонного співробітництва.

Важко переоцінити важелі техніко-технологічного характеру, використання яких має за мету структурну і техніко-технологічну перебудову сільськогосподарського та переробного виробництва на основі прискорення темпів науково-технічного прогресу задля формування виробничо-технологічних систем сучасного (п'ятого) технологічного укладу і стимулювання їх зростання у єдності з модернізацією суміжних виробництв на базі створення науково-виробничого потенціалу конкурентоспроможних виробничих формувань.

Основними організаційними важелями забезпечення сталого розвитку базових сфер продовольчого комплексу є розробка програм, в тому числі і регіональних, бізнес-планів, проектів, прогнозів, створення спільних підприємств, налагодження міжнародного товарообміну тощо; тобто реалізація тактичних планів і конкретних дій, узгоджених із довгостроковою стратегією.

Інструментами організаційних заходів виступають – реорганізація сфер та підгалузей ПК, оптимізація продуктових ринків, ринкова організація управління і бізнес-планування, розробка і запровадження інформаційних технологій та удосконалення маркетингової діяльності.

Щодо законодавчих важелів, то їх реалізація забезпечує дотримання чинного законодавства та нормативно-правових актів продовольчого розвитку при наявному ресурсному та виробничому потенціалі, регулює правові відносини суб'єктів господарювання ПК, забезпечує відповідальність органів виконавчої влади та місцевого самоврядування за наслідки соціально-економічного розвитку регіону. Складність реалізації нормативних важелів забезпечення розвитку ПК обумовлена тим, що в країні поки що не сформовано досконале економічне і нормативно-правове регулювання прав власності і пов'язаних з ними відносин, неврегульованим залишається бюджетно-податковий механізм, що потребує розробки і впровадження відповідних заходів в нормативному полі.

Соціальні важелі та їх інструментарій спрямовані на підвищення культури і досягнення суспільного консенсусу щодо господарювання та можуть бути представлені інструментами морально-етичного впливу й переконання як доповнення до груп адміністративно-контрольних, правових та економічних інструментів.

Результативний характер впровадження організаційно-економічних важелів виражається в активізації трансформаційних процесів, удосконаленні функціонально-галузевої та просторово-територіальної структури продовольчого комплексу, гармонізації розвитку його складових, зростанні рівня забезпечення населення продовольчими товарами, підвищенні рівня життя та добробуту населення.

Весь комплекс важелів в сукупності та за умови узгодженості і взаємодоповнення формує організаційно-економічний механізм сталого розвитку ПК. Такий механізм являє собою цілісну сукупність методів та інструментів управління, за допомогою яких організовується, регулюється та координується структура об'єктів комплексу. Цей механізм покликаний забезпечити ефективне виконання організаційних, управлінських, економічних, адміністративних та правових важелів впливу.

Дієвість та результативність організаційно-економічного механізму удосконалення розвитку ПК, оптимізація його функціонально-територіальної структури залежить від розробки і впровадження заходів забезпечення його активізації, способів і методів його регулювання, інструментальних груп їх реалізації (рис. 2).

Якщо до групи адміністративно-управлінських заходів можна віднести регіональний маркетинг, ліцензування, квотування, сертифікацію, держзамовлення, контроль за монопольними ринками, то групу організаційно-правових заходів складають – формування різних фондів, екологічне страхування, фінансування науково-дослідних робіт. В групу соціально-економічних заходів входять: інструменти фінансової та грошово-кредитної політики, бюджетно-податкова, митна, цінова політика, структурне реформування, регулювання зовнішньої торгівлі, приватизаційна політика, інноваційна політика, організація ПК, тактичний і стратегічний маркетинг та інноваційний менеджмент, фінансові заходи і т.д. Важливим в реалізації організаційно-економічного механізму удосконалення розвитку ПК є запровадження і використання стратегічного планування, територіального проектування, оперативного регулювання, цільового програмування, перспективного прогнозування.

Варто наголосити, що ефективність трансформаційних процесів в ПК, успішність його галузево-функціональної та територіальної організації напряму залежать від формування та впровадження організаційно-економічного механізму цього процесу та сукупності заходів, способів, форм і методів його регулювання та реалізації. Доцільним є об'єднання в рамках такого механізму великої кількості різнопланових способів та заходів в блоки, зокрема цільового, аналітичного, ресурсного, конструктивного, управлінського, організаційного і прогнозного характеру.

Сам процес формування економіко-організаційного механізму розвитку продовольчого комплексу потребує, насамперед, обґрунтування концептуальних засад його системної організації та організації його складових з визначенням передумов, факторів, методів цього процесу в кожному конкретному регіоні. Необхідним також є оцінка та визначення ступеня узгодженості внутрішнього і зовнішнього середовища комплексу, існуючої ситуації в комплексі соціально-економічного та управлінського характеру.

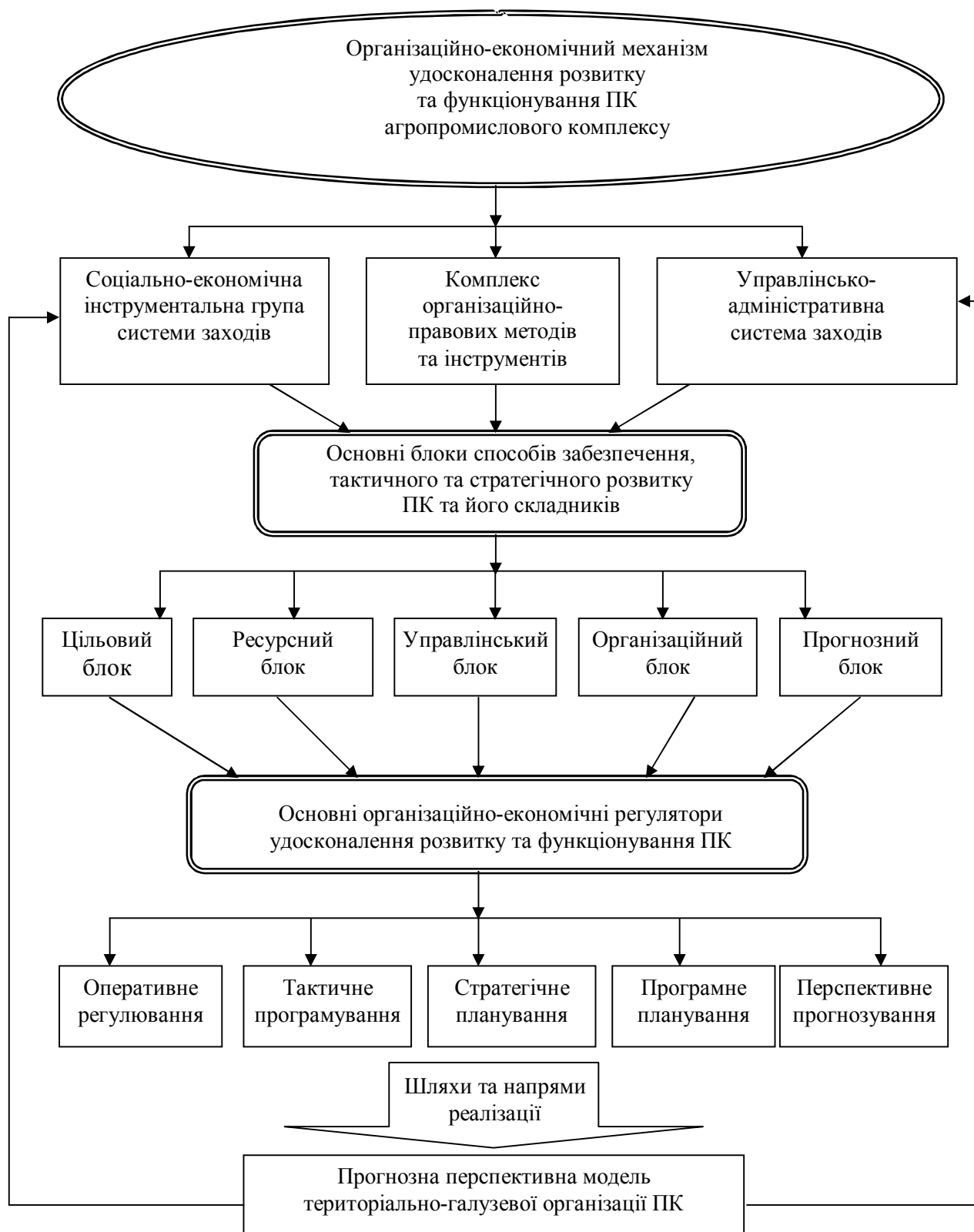

Рис. 2. Узагальнена схема організаційно-економічного механізму організації та розвитку продовольчого комплексу

Серед соціально-економічної інструментальної групи економічний механізм є динамічним і змінюється в залежності від стану і задач розвитку, має тенденцію до модифікації, яка стосується як територіально-організаційної структури, так і створення управлінських ланок, направлених на удосконалення керованості комплексу в напрямі адаптації основних його компонентів та структур до

потреб господарської діяльності в системі ринкових відносин, визначення та окреслення чітких організаційних функцій всіх складових підрозділів комплексу і ринку, розширення впровадження в господарську діяльність техніки нового покоління та новітніх технологій, зміцнення та оновлення матеріально-технічної бази комплексу, створення маркетингових служб та центрів по збору і обробці даних про ситуацію на продовольчому ринку, удосконалення законодавчої бази щодо раціонального використання природних ресурсів та ресурсозбереження, побудови контролю за дотриманням законодавства у вигляді координаційно-регулюючих важелів з чітко визначеною системою функцій.

В системі заходів реалізації організаційно-економічного механізму забезпечення сталості та підвищення ефективності продовольчого комплексу та ринків продовольства важливим є упорядкування цінового паритету на продукцію сільськогосподарського виробництва і продукцію промисловості, порушення якого гальмує розвиток комплексу.

В умовах формування соціально орієнтованої ринкової економіки в країні особливої ваги набуває забезпечення максимально повного використання всіх ресурсів і резервів ПК, підвищення ефективності функціонування переробної промисловості та сільськогосподарського виробництва. Необхідним в реалізації механізму сталого розвитку комплексу є врахування можливостей задіяння та використання його сукупного природно-ресурсного потенціалу, відновлення та удосконалення матеріально-технічної бази в напрямі підвищення ефективності виробництва задля забезпечення виходу його продукції на зовнішні ринки, зміцнення внутрішніх і зовнішніх зв'язків комплексу. У цьому контексті актуальною також є раціоналізація використання виробничих потужностей об'єктів комплексу, що забезпечувало б максимальне підвищення продуктивності суспільної праці у сфері виробництва продовольства, обґрунтування напрямів і змін, структурних зрушень в комплексі в напрямі цілеспрямованого формування оптимальної структури продовольчого ринку.

Реалізація організаційно-економічного механізму забезпечення ефективного розвитку ПК досягається використанням відповідних організаційно-правових інструментів. Правовий механізм передбачає наявність системи правових відносин, створення необхідної нормативно-правової бази, яка регламентує представництво інтересів центру і регіону, розмежування повноважень між центральними і місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. Організаційний механізм передбачає застосування такої сукупності заходів та важелів впливу, які б найефективніше сприяли подоланню проблем та спрямовували б розвиток в напрямі інвестиційно-інноваційного, ресурсозберігаючого та високотехнологічного виробництва.

Загалом, сукупний організаційно-економічний механізм розвитку ПК включає: організацію ефективного управління комплексом, удосконалення системи державного стратегічного планування, розробку стратегій розвитку регіональних продовольчих структур; його розбудову задля підвищення інвестиційної привабливості та залучення в комплекс вітчизняних та іноземних інвестицій; розвиток підприємництва та запровадження прогресивних технологій; розширення зовнішньоекономічного співробітництва й активізацію міжрегіонального співробітництва; фінансове забезпечення розвитку основних сфер комплексу та створення стабільної системи кредитування з різних джерел; удосконалення фінансово-бюджетних відносин та розробку механізмів надання державної підтримки; розвиток малого і середнього бізнесу та реалізацію підприємницьких ініціатив; структурну перебудову та створення нових високоефективних виробничих потужностей; формування сприятливого інвестиційного клімату та створення конкурентоспроможного середовища. В реалізації організаційно-економічного механізму розвитку ПК з врахуванням ринкових умов та розширення самостійності продовольчих об'єктів адміністративні важелі, при домінуванні економічних, повинні використовуватись в межах нормативного регулювання, хоча позитивні результати можливі й при поєднанні економічного механізму з контрольними функціями і адміністративним управлінням.

Наявність значної кількості програм розвитку ПК як на загальнодержавному, так і регіональному рівнях потребує їх систематизації в залежності від змісту, масштабів, ресурсного забезпечення. Частина з них при недостатньому фінансуванні та недосконалості адміністративного ресурсу не реалізується, що обумовлює необхідність удосконалення механізму управління ними та уточнення критеріїв оцінки їх ефективності. Важливим є впровадження пілотних проектів ПК, які визначають стратегію розвитку основних сфер комплексу, механізм узгоджених дій територіальних громад, підприємницьких структур, наукових установ у реалізації стратегії його розвитку.

Сукупний організаційно-економічний механізм забезпечення сталого розвитку та функціонування ПК має загальні риси і в основному є придатним для всіх регіональних структур, хоча в кожній із них є свої специфічні прояви і різний ступінь впливу окремих його складових на відтворювальний процес. Так групування регіонів ПК країни по рівню і ступеню розвитку регіональних продовольчих систем на основі розрахунку інтегрованого показника, що включає визначення індексу локалізації та насичення продукцією сільськогосподарського виробництва та харчової промисловості, показало, що для групи регіонів достатнього розвитку ПК (Київська, Полтавська та Черкаська області) домінуючим в системі організаційно-економічного механізму є організаційні та управлінські заходи; для областей середнього рівня розвитку продовольчого виробництва (Вінницька, Кіровоградська, Харківська, Запорізька області) – найбільш ефективними є заходи економічного характеру, зокрема по підвищенню дієвості сільськогосподарського виробництва; для групи областей недостатнього рівня розвитку ПК (Львівська, Донецька, Дніпропетровська, Одеська, Миколаївська, Херсонська, Тернопільська, Житомирська, Хмельницька, Волинська, Сумська, Чернігівська області) першочерговості набуває інвестиційна та інноваційна діяльність для збурення активних дій комплексу в основних його сферах; а група з низьким рівнем продовольчого розвитку (Рівненська, Закарпатська, Луганська, Чернівецька області) потребує широкого впровадження всієї системи заходів організаційно-економічного механізму розвитку ПК і, насамперед, ресурсно-технологічного характеру та фінансової підтримки. Впровадження дієвих заходів механізму сприятиме поступальному прогресу ПК.

Висновки. Організаційно-економічний механізм являє собою цілісну сукупність методів, способів та інструментів розвитку і управління, за допомогою яких організуються та регулюються процеси розвитку, функціонування та господарської діяльності складових ПК. Результатами його реалізації в контексті основних завдань можна визначити: підвищення ефективності виробництва та зростання обсягів продовольчої продукції; раціоналізацію галузево-функціональних й територіальних пропорцій та удосконалення його структури і регіональних ринків продовольчої продукції; активізацію міжрегіональної кооперації та міжрегіональних зв'язків; оптимізацію всіх наявних потоків; забезпечення екологічнобезпечного типу господарювання; формування оновлених територіально-виробничих утворень вертикально-горизонтального характеру, прогресивних видів і форм виробничої діяльності; посилення дієвості та активізацію експортно-імпоротної діяльності; розширення виходу на вітчизняні і зарубіжні ринки продовольства; забезпечення продовольчої безпеки в довгостроковій перспективі; збереження навколишнього середовища; підвищення якості життя населення, зростання його добробуту.

Список використаної літератури

1. Дейнеко Л. В. Продовольчий комплекс України: стан та перспективи / Дейнеко Л. В. та ін. – К. : Наукова думка, 2007.
2. Харчова промисловість України в умовах інтеграційних та глобалізаційних процесів : [монографія]. – К. : РВПС України НАН України, 2009.
3. Присяжнюк В. М. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) / В. М. Присяжнюк, М. В. Зубець, П. Т. Саблук. – К. : ННЦІАЕ, 2011. – 1008 с.
4. Андрійчук В. Г. Агропромислові формування нового типу в контексті стратегії розвитку вітчизняного сільськогосподарства / В. Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2013. – № 1 (219). – С. 3–15.
5. Лузан Ю. Я. Організаційно-економічний механізм забезпечення розвитку агропромислового виробництва України : монографія / Ю. Я. Лузан. – К. : ННЦ ІАЕ України, 2010. – 472 с.
6. Єрохін С. А. Структурна трансформація національної економіки (методологічний аспект) / С. А. Єрохін. – К. : Світ знань, 2002. – 528 с.
7. Економічний простір і динаміка розвитку продуктивних сил України: теоретико-методологічні основи дослідження. – К. : РВПС України НАН України, 2008. – 220 с.
8. Коломицева О. В. Напрямки регулювання продовольчого комплексу регіону / О. В. Коломицева // Менеджер: Вісник Донецького державного університету управління : наук. журанал. Донецьк : ДДУ, 2004. – № 3 (29). – С. 137–140.

References

1. Deyneko, L. V. (2007) Food industry of Ukraine: state and prospects. K. : Naukova dumka.
2. Food industry of Ukraine in terms of integration and globalization processes (2009) K. : RVPS Ukrainy NAN Ukrainy.
3. Prysyzhnyuk V. M., Zubets, M. V., Sabluk, P. T. (2011) Agricultural sector of Ukraine (state and development prospects). K. : NNTSIAE, 1008 p.
4. Andriychuk, V. G. (2013) Agribusiness of a new type of development strategy of the national rural economy. *Ekonomika APK*, 1 (219), pp. 3–15.
5. Luzan, Yu. Ya. (2010) Organizational-economic mechanism of ensuring the development of agro-industrial production of Ukraine. K. : NNTs IAE Ukrainy, 472 p.
6. Erokhin, S. A. (2002) Structural transformation of the national economy (methodological aspect). K. : Svit znann', 528 p.
7. Economic space and the dynamics of development of the productive forces of Ukraine: theoretical and methodological foundations stud-tion (2008) K. : RVPS Ukrainy NAN Ukrainy, 220 p.
8. Kolomytseva, O. V. (2004) Directions regulation of the food sector in the region. *Menedzher: Visnyk Donets'koho derzhavnoho universytetu upravlinnya: nauk. Zhurnal*, 3 (29). Donetsk : DDUU, pp. 137–140.

Стаття надійшла до редакції 04.12.2014.

Статтю представляють д.е.н., професор Л. Г. Чернюк, Інститут демографії і соціальних досліджень НАН України; д.е.н., професор Т. В. Пена, Науково-дослідний економічний інститут Міністерства економічного розвитку і торгівлі України.